

รูปแบบการพัฒนาศักยภาพนิสิตตามหลักปรมาตถธรรม

Model of Development Students' Potential According to Dhamma Perfection

พระมหาชัยณรงค์ กนตธมโม (หลิมสมบุญ)

PhraMaha Chainarong Kanthammo (Limsomboon)

นักวิชาการอิสระ

Wat Mahathat Yuwarajarangsarit Rajaworamahavihara

E-mail: Chainarong.kanthammo@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 30 กรกฎาคม 2564

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 29 สิงหาคม 2564

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 30 กันยายน 2564

บทคัดย่อ (Abstract)

ปรมาตถธรรมมาจากคำว่า ปรมา + อัตถ + ธัมมะ หมายความว่าถึงสภาพธรรมะที่มีลักษณะเฉพาะของตนจริงๆ ซึ่งใครจะเรียกอะไรก็ได้ หรือจะไม่ใช้ชื่อเรียกเลยก็ได้ เช่น ลักษณะที่แข็ง จะใช้ภาษาอังกฤษ ภาษาไทย หรือว่าไม่เรียกอะไรเลย แต่เวลาที่กระทบสัมผัส ลักษณะแข็งนั้นปรากฏ หมายความว่าถึงสภาพที่มีจริงๆ เช่น รสเปรี้ยว มีจริง แต่ต้องอาศัยลิ้มรส ซึ่งทุกคนบริโภคอาหาร แต่ขณะที่กำลังบริโภคนั้นก็ไม่ได้สนใจที่จะรู้ว่า แม้แต่รสที่ปรากฏนั้นก็จริง เป็นธรรมะ เพราะฉะนั้น ถ้าจะใช้ภาษาไทยง่ายๆ ว่า ปรมาตถธรรมคือสิ่งที่มีจริง ทุกอย่างที่มีจริง เสียงมีจริง เสียงเป็นปรมาตถธรรม โลภะ ความโลภ ความติดข้อง เป็นสิ่งที่มีจริง เป็นปรมาตถธรรม ความโกรธ ความขุ่นเคืองใจ เป็นสิ่งที่มีจริง เป็นปรมาตถธรรม เมื่อเป็น ปรมาตถธรรม ก็หมายความว่า เป็นธรรมะ ไม่มีเจ้าของ ไม่ใช่ของใคร เพราะเหตุว่าโลภะก็เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป โทสะก็เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ขณะเห็นในขณะนี้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ถ้าเกิดกรรมทำให้จักขุสภาพซึ่งดับแล้วไม่เกิดอีก ขณะนี้จะตาบอดทันที ไม่เห็นอีกต่อไป

คำสำคัญ: รูปแบบ, การพัฒนา, ปรมาตถธรรม.

Abstract

Dhamma Perfection come from perfect + Atta + Dhamma means condition as have characteristics by real firsthand which any who can said or nothing example hard condition will be using by English or Thai or nothing. But when touching that condition mean really example really sour must be dwell testing which all people consume food as they were doing may be did not know any test event that Dhamma really test. So that, if we use easy Thai that Dhamma Perfection was for all really indeed. Really sound was Dhamma Perfection

greed obstacle were really for Dhamma Perfection too. Anger resentment were really for Dhamma Perfection. Therefore, there was Dhamma Perfection mean without owner and host, because greed was happened because of cause and effect then die. Anger was happened because of cause and effect then die. Whenever, they were happened because of cause and effect then die. If action happened will make optic never happened and die then never comeback, so, on this time eyes could not see anything and then never been as longer.

Keywords: Model, Development, Dhamma Perfection.

บทนำ (Introduction)

ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้มีการกล่าวถึงการเกิดและกระบวนการของการเกิดว่าเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า “ชีวิต” เมื่อกล่าวถึงคำว่า ชีวิต มักผู้ที่ให้คำจำกัดความไว้อย่างหลากหลายทั้งในด้านภาษาศาสตร์และด้านความหมายเชิงวิทยาศาสตร์และปรัชญา ซึ่งความหมายในแต่ละด้านนั้นก็แยกความสำคัญที่แตกต่างกัน เมื่อว่ากันตามรูปศัพท์ในทางพระพุทธศาสนาแล้วคำว่าชีวิต หรือคำอื่นๆที่เป็นไวยากรณ์ของคำว่าชีวิตที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ 3 คำ คือ โยนิ (ม.ม. (ไทย) 12/152/151) ชาติ (ส. นิ. (ไทย) 16/2/4.) และปฏิสนธิ (ที.สี. (ไทย) 9/340/333) หมายถึง ความเป็นอยู่ การดำรงอยู่ ขององค์ประกอบชีวิต ซึ่งพระพุทธศาสนา เห็นว่าชีวิตเป็นหน่วยรวมของชั้น 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดำเนินไปตามกระบวนการของหลักปฏิสนธิสมมุติบาท อาศัยความสัมพันธ์ของปัจจัยที่เกิดขึ้นอย่างสืบเนื่อง เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และกฎแห่งกรรม (ส. สฬา. (ไทย) 18/1/1.) ซึ่งเมื่อกล่าวถึงกระบวนการเกิดเป็นชีวิตขึ้นมาพระพุทธศาสนาเห็นว่าชีวิตนั้นเกิดมาตามกระบวนการทางธรรมชาติมิได้ถูกสร้างหรือได้มาจากอำนาจอื่นใด โดยที่คนเช่นนี้ถือว่าเป็นที่คนที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการของการมีชีวิตว่าชีวิตของมนุษย์เรานั้นได้มาจากกระบวนการทางธรรมชาติ และกล่าวว่าการเกิดเป็นมนุษย์นั้นถือว่าเป็นเรื่องที่ยากมาก เนื่องจากบุญกรรมที่จะทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของมนุษยธรรมเป็นหลัก

ดังนั้นการเกิดเป็นมนุษย์จึงถือว่าเป็นเรื่องที่ยากดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงอุปมาด้วยแอกมีรูเดียวว่าแผ่นดินอันกว้างใหญ่ มีบุรุษคนหนึ่งโยนแอกที่มีรูเดียวลงบนแผ่นดินใหญ่นั้น ลมทางทิศตะวันออกพัดแอกนั้นไปทางทิศตะวันตก ลมทางทิศตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันออก ลมทางทิศเหนือพัดไปทางทิศใต้ ลมทางทิศใต้พัดไปทางทิศเหนือ บนแผ่นดินใหญ่นั้น มีเต้าตาบอดอยู่ตัวหนึ่ง มันไหลขึ้นมา 100 ปี ต่อครั้ง และมันสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นเป็นสิ่งที่เกิดได้ยาก เหมือนกับการได้ความเป็นมนุษย์ก็ยาก (ส.ม. (ไทย) 19/1118/361)

ผู้เขียนจึงรวบรวมนำเสนอเกี่ยวกับประเด็นสำคัญ ดังนี้ ความหมายของการพัฒนาศักยภาพนิสิตตามหลักปรมัตถธรรม ความสำคัญของการศึกษาตามหลักปรมัตถธรรม กำเนิดจักรวาล โลก และมนุษย์ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาปฐมเหตุที่แสดง โครงสร้างเกี่ยวกับหลักธรรม ดั่งเนื้อหาบทความต่อไปนี้

1. ความหมายของการพัฒนาศักยภาพนิสิตตามหลักปรมัตถธรรม

หลักปรมัตถธรรม หมายถึง หลักปรมัตถธรรมมี 4 ได้แก่ จิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ และนิพพานปรมัตถ์ ในปรมัตถธรรมทั้ง 4 นั้น มีปรมัตถ์อยู่ 3 อย่าง คือ จิต เจตสิก และรูป เป็นสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม สำหรับนิพพานนั้นเป็นวิสังขารธรรม และเป็นอสังขตธรรม จิต เจตสิก รูป ที่เป็นสังขารธรรมนั้น เป็นชั้นด้วย ซึ่งความหมายของชั้นนี้ ท่านวิทยากรท่านก็ได้ให้ความหมายไว้ในการสนทนาธรรมครั้งก่อนๆ ว่า ชั้นนั้นหมายถึงกอง เช่น กองรูป ก็ได้แก่รูปทุกรูป อยู่ในกองรูป ไม่ใช่อยู่อีกกองอื่น เพราะฉะนั้นรูปทุกชนิดจึงเป็นรูปชั้น ชั้นนั้นหมายถึงสภาพธรรมที่จำแนกเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทราม ประณีต ไกล ใกล้ ในบรรดาปรมัตถธรรมทั้ง 4 นั้น ปรมัตถธรรมที่เป็นชั้น ก็ได้แต่จิต เจตสิก และรูป ส่วนปรมัตถธรรมที่ไม่เป็นชั้นก็ได้แก่นิพพาน ซึ่งเรียกว่าชั้นวิมุติ หมายความว่าพ้นจากชั้น

จิต หมายถึง องค์ประกอบอันสำคัญยิ่งของชีวิตทั้งหลาย ส่วนที่นอกเหนือไปจากส่วนรูปหรือรูปชั้น (ร่างกายหรือตัวตน) แต่ถึงกระนั้นกายนั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของจิตอีกด้วย หรือ ธรรมชาติที่รู้ อารมณ์ กล่าวคือ สภาวะธรรมของชีวิตที่รับรู้ อารมณ์ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่กระทบ, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ;

เจตสิก หมายถึง เจตสิกเป็นนามธรรมต่างๆ ชนิด ที่เกิดพร้อมจิต ดับพร้อมจิต ทำให้จิตต่างกัน เป็น 89 ประเภท หรือที่เรียกว่า 89 ดวง ไม่ว่าจะเป็จิตของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือจิตที่โลก จักรวาลไหนๆ ทั้งสิ้น พระผู้มีพระภาคทรงประมวล และทรงจำแนกจิตทั้งหมดออกเป็น 89 ประเภท ส่วนเจตสิกทั้งหมดนั้นมี 52 ประเภท เจตสิกบางประเภท เกิดได้กับทั้งจิตที่ดีและจิตที่ไม่ดี เจตสิกบางประเภท เกิดได้กับจิตที่ดีเท่านั้น และเจตสิกบางประเภทก็เกิดได้เฉพาะกับจิตที่ไม่ดีเท่านั้น

รูป หมายถึง สภาวะที่ปรุงแต่งเป็นชั้น เป็นกอง เป็นสภาพที่ไม่รู้ อารมณ์ และแตกดับเสื่อมสลายได้ด้วยปัจจัยที่เป็นข่าศึก มีความร้อน ความเย็น เป็นต้น รูปธรรมจึงไม่ได้หมายถึงสิ่งที่จับต้องได้ เป็นรูปธรรม แต่สภาพธรรมใดไม่รู้ อะไรเลย ชื่อว่ารูปธรรม เช่น สี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็งเหล่านี้ เป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้ อะไร ใครจะดำ ว่า รูปเหล่านี้ รูปไม่รู้ อะไรทั้งสิ้น

นิพพาน หมายถึง ความเย็นหรือดับลง เย็นเหมือนไฟที่เย็นลง หรือของร้อนๆ อะไรก็ตามมันเย็นลง นั่นแหละคืออาการที่นิพพานละ เพราะฉะนั้น คำว่านิพพานนั้นที่เป็นภาษาชาวบ้านแท้ๆ มันหมายถึงของที่ร้อนให้เย็นลงเท่านั้น แต่แล้วเราจะหมายความว่าเพียงเท่านั้นไม่ได้ นั่นมันเป็นเรื่องของ

วัตถุ ส่วนนิพพานในเรื่องของธรรมะหรือทางศาสนาหมายถึง เย็นลงแห่งไฟกิเลส ไฟกิเลสคือ ราคะ โทสะ โมหะ จนเย็นสนิท จึงจะเรียกว่านิพพาน

พระไตรปิฎกคือมรดกธรรมแห่งพระพุทธศาสนา และมีคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาหลายได้อรรถธิบายยืนยันหลักปรมาตมธรรมไว้ เช่น ในอัญญตรสูตร พระพุทธเจ้าทรงใช้ปลายพระนขาซ้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บซ้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไร จะมากกว่ากัน พวกภิกษุก็พากันกราบทูลว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระองค์จึงตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉับนั้นเหมือนกัน มีเพียงเล็กน้อย ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์เหล่านั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ 4 ตามความเป็นจริง (ส.ม. (ไทย) 19/1131/640)

2. ความสำคัญของการศึกษาตามหลักปรมาตมธรรม

อนึ่ง ในประเด็นเรื่องของการกระบวนกรเกิดก็ถือว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญเนื่องจากมีหลายศาสนาที่เห็นว่ามนุษย์เราเกิดมาจากพระเจ้า หรือพระเจ้าสร้างมนุษย์ แต่สำหรับพระพุทธศาสนานั้นเห็นว่าพระเจ้าไม่ได้สร้างมนุษย์ มนุษย์เราเองที่สร้างกันเองตามกระบวนการของการสร้างโลกแบบมนุษย์ โดยที่พระพุทธศาสนาได้อธิบายเกี่ยวกับประเด็นเรื่องของการเกิดเอาไว้ว่า มนุษย์ทุกคนล้วนเกิดมาจากสาเหตุสำคัญทางธรรมชาติ 3 ประการนี้คือ (1) บิดามารดาาร่วมกัน (2) มารดาอยู่ในฤดู (ช่วงเวลา) ไข่มุก และ (2) มีสัตว์ผู้จะมาเกิด (คันธัพพะ) เข้าไปตั้งอยู่แล้ว เมื่อมีการประชุมองค์ประกอบ 3 ประการนี้ ก็จะมีการเกิดขึ้น (ม. ม. (ไทย) 12/408/444.) เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องเป็นหน้าที่ของบิดามารดาจะต้องดูแลครรรักษ์จนกว่าจะคลอดมาเป็นทารกและเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในที่สุด ซึ่งการเกิดนี้เมื่อว่าโดยเนื้อหาแล้วพระพุทธศาสนาเห็นว่าเป็นทุกข์หรือเป็นเหตุทำให้เกิดทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลายแม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ และประเด็นที่สำคัญก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเกิดนั้นมีหทารอธิบายหรือกล่าวถึงการเกิดเป็นมนุษย์เอาไว้ในหลายที่ เช่น ในปาราชิกสิกขาบทที่ 3 เกี่ยวกับการพรากชีวิตมนุษย์มีการกล่าวถึงการเกิดเอาไว้ด้วย นอกจากนั้นก็มีการกล่าวไว้ในพระสูตรอีกหลายพระสูตร ได้แก่ มหานิทานสูตร มหาตมหาสังขยสูตร และในอินทกสูตร เป็นต้น โดยเฉพาะในอินทกสูตรนั้นมีการกล่าวถึงวิวัฒนาการของการอุบัติขึ้นของมนุษย์ไว้อย่างชัดเจนมากกว่า

สมัยหนึ่งมียักษ์ ชื่อ อินทกะ ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า สัตว์ที่ปฏิสนธิในท้องมารดาได้ร่างกายมาจากไหน กองกระดูกก็ได้มาจากไหน เข้าปฏิสนธิในท้องมารดาได้อย่างไร และการเป็นไปในท้องมารดาเป็นมาอย่างไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงการก่อกำเนิดมนุษย์ที่เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์มารดาว่า “รูปนี้เบื้องต้นเกิดเป็น กลละ (ส.ส.อ. (บาลี) 1/235/284) คือ เป็นน้ำใส มีลักษณะเป็นเมือก เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการเจริญเติบโต จากกลละเป็น อัพพุทะ (ส.ส.อ. (บาลี) 1/235/285) มีลักษณะเป็นเมือกขุ่นข้น จากอัพพุทะเป็น เปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) มีลักษณะแดงบางระเรื่อ จากเปสิเป็น ฆนะ (ก้อนเนื้อ) มีลักษณะเป็นก้อนค่อยๆ

แข็งตัวขึ้น จากขณะเป็น ปัญจสาขา มีลักษณะเป็นปุม 5 ปุม (ส.ส.อ. (บาลี) 1/235/285) คือ ปุมศีรชะ 1 ปุม ปุมแขน 2 ปุม ปุมชา 2 ปุม จากนั้นก็พัฒนาไปสู่การเป็นรูปร่างจนมี ผม ขน เล็บ เป็นต้นเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคน้ำ น้ํา อย่างไร สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดาก็เลี้ยงอัฐภาพอยู่ด้วยอาหารอย่างนั้นในครรภ์นั้น”(ส.ส.อ. (บาลี) 1/235/248)

พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงการก่อกำเนิดมนุษย์ที่เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์มารดาว่า “รูปนี้เบื้องต้นเกิดเป็น กลละ คือ เป็นน้ำใส มีลักษณะเป็นเมือก เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการเจริญเติบโต จากกลละเป็น อัฟพุทะ มีลักษณะเป็นเมือกขุ่นข้น จากอัฟพุทะเป็น เปสิ มีลักษณะแดงบางระเรื่อ จากเปสิเป็น ขณะ มีลักษณะเป็นก้อนค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น จากขณะเป็น ปัญจสาขา มีลักษณะเป็นปุม 5 ปุม คือ ปุมศีรชะ 1 ปุม ปุมแขน 2 ปุม ปุมชา 2 ปุม จากนั้นก็พัฒนาไปสู่การเป็นรูปร่างจนมี ผม ขน เล็บ เป็นต้นเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ทุกคนก็มีรูป คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมีจิต คือสภาพรู้ ธาตุรู้ แล้วมีเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมะที่เกิดกับจิต เพราะเหตุว่าปรมัตถธรรมนั้นมี 4 คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน ถ้าไม่เรียกชื่อ เอาชื่อของทุกท่านให้ที่นี้ออก แต่ก็ยังมีรูป และยังมีจิตเจตสิก เพราะฉะนั้น จิต เจตสิก รูป เป็นปรมัตถธรรม เป็นสิ่งที่มีจริง ๆ นี้เป็นปรมัตถธรรมอย่างย่อ แต่อย่างละเอียดก็ต้องศึกษาโดยละเอียด แต่ให้ทราบทั่วว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีจริง มีสภาพลักษณะปรากฏให้รู้ได้ และไม่จำเป็นต้องเรียกชื่ออะไรเลยก็ได้ เพราะเหตุว่าแข็ง ภาษาไทยเรียกอย่างหนึ่ง ภาษาอังกฤษเรียกอย่างหนึ่ง ภาษาจีน ภาษาญี่ปุ่นก็เรียกต่างกันไป แต่ลักษณะที่แข็งไม่เปลี่ยน

เพราะฉะนั้น ปรมัตถธรรมที่มีอยู่ เป็นสภาพธรรมะที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย 3 ปรมัตถ์ คือ จิต เจตสิก รูป ส่วนนิพพานนั้นตรงกันข้าม คือ เป็นสภาพที่มีจริง แต่ไม่เกิด ถ้าพระคุณเจ้าจะแสวงปรมัตถธรรมด้วยตัวเองในวันหนึ่งๆ จะพบตลอดเวลา ขณะที่กำลังกระทบสัมผัส แข็งมีจริง เป็นปรมัตถธรรม ขณะที่กำลังเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา มีจริง เป็นปรมัตถธรรม เสียงในขณะที่กำลังได้ยิน มีจริง เป็นปรมัตถธรรม คิดนึกเป็นสิ่งที่จริง เป็นปรมัตถธรรม

เพราะฉะนั้น ปรมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ถ้ากล่าวถึงปรมัตถธรรมที่เกิดดับแล้วมี 3 คือ จิต เจตสิก รูป แยกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ นามธรรมประเภท 1 และเป็นรูปธรรม ประเภทหนึ่งสำหรับรูปก็ได้แก่ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งกระทบอยู่ทุกเมื่อเชือวัน กระทบส่วนใดของกายก็แข็งกระทบสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็แข็ง นั่นเป็นรูปที่ปรากฏให้รู้ได้ สำหรับจิต เป็นสภาพที่เป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้ เช่น เห็น แต่สำหรับเจตสิกนั้นก็ป็นสภาพธรรมะที่เกิดกับจิต ดับพร้อมจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต เช่น ขณะที่เห็นแล้วมีความพอใจ ไม่พอใจ ความพอใจ ไม่พอใจนั้นเป็นเจตสิก ไม่ใช่จิต (ส.ม. (ไทย) 19/1131/640)

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ จะพบว่าในหลักปรมัตถธรรม 4 รวมถึงพระธรรมอื่นๆได้อธิบายกระบวนการเกิดเอาไว้ได้อย่างสมบูรณ์มากเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นรูปแบบของกระบวนการอธิบายการเกิดที่

เป็นระบบและสอดคล้องกับการอธิบายในทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้น รูปแบบการพัฒนาศักยภาพของนิสิตตามหลักปรมาัตถธรรม 4 สำหรับนักศึกษาในอิทธิธรรมโชติกวิทยาลัย

3. กำเนิดจักรวาล โลก และมนุษย์ ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาปฐมเหตุที่แสดง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องการกำเนิดจักรวาล โลก มนุษย์ และสิ่งต่างๆ ไว้ในอัครคัมภีร์สูตร พระสูตรนี้กล่าวถึงการบังเกิดขึ้นของจักรวาล โลก มนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย ตลอดจนจนความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านี้ อัครคัมภีร์สูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนี้ มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะกล่าวถึงการกำเนิดของโลก และมนุษย์ ตลอดจนจนสรรพสิ่งโดยตรง เพียงแต่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่สามเณร 2 รูป คือ วาเสฏฐสามเณร และภราทวาสสามเณร เพื่อจะบอกเหตุอันเป็นความเชื่อในเรื่องของวาระที่พวกพราหมณ์ยึดถือต่อๆ กันมา เนื่องจากสามเณรทั้งสองนั้นเกิดมาจากวาระของพราหมณ์ ซึ่งในยุคสมัยนั้นถือกันว่า วาระพราหมณ์ เป็นวาระสูง จะเป็นรองก็เพียงวาระกษัตริย์เท่านั้น แต่ทั้งสองกลับม่าวชในพระพุทธศาสนา ที่พวกพราหมณ์เรียกว่าเป็นสมณะโล้น จัดเป็นวาระที่เลวทราม เกิดจากเท้าของพรหม

พระศาสดาเมื่อทรงสดับเช่นนั้น จึงทรงชี้ให้เห็นถึงที่มาที่ไปแห่งการเรียกชื่อของวาระต่างๆ เพื่อให้สามเณรทั้งสองนั้นทราบ โดยทรงหยิบยกเอาเรื่องตั้งแต่การที่จักรวาลยังกลายเป็นน้ำเรื่อยมา จนเกิดมีการสมมุติชื่อของวาระต่างๆ ขึ้น แล้วทรงสรุปว่า การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะประเสริฐหรือเลวทราม ก็ด้วยการกำหนดจากธรรมและอธรรมที่เขาประพฤติเท่านั้น หาได้กำหนดจากสิ่งอื่นไม่ ถึงอย่างไรก็ตาม แม้พระสูตรจะมีได้มุ่งหมายที่จะกล่าวถึงการบังเกิดขึ้นของจักรวาล โลก มนุษย์ และสรรพสิ่งโดยตรง แต่เนื้อหาของพระสูตรก็ทำให้เราทราบว่ามนุษย์ ตลอดจนสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เราต่างสงสัยและโต้เถียงกันมายาวนานนั้น มีจุดกำเนิดหรือที่มาอย่างไร

หลักในการพิจารณาก่อนเชื่อที่ว่า การกำเนิดขึ้นของจักรวาล โลก หรือมนุษย์ ตลอดจนจนสรรพสิ่งทั้งปวงนี้ เป็นคำสอนหรือความรู้ใน พระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นอาจจะมีบางท่านที่เคยศึกษาแล้วอาจจะไม่เห็นด้วย หรือมีข้อขัดแย้งเกิดขึ้นในใจ ซึ่งไม่ใช่สิ่งแปลกแต่อย่างใด การที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะรู้สึกปฏิเสธหรือต่อต้านในสิ่งที่ผิดไป จากที่ตนเคยรู้เคยได้ยินมา หรือแม้กระทั่งผิดไปจากสิ่งที่ตนเชื่อมั่นหรือคาดหวัง พระพุทธองค์ทรงทราบดีว่า จะต้องเป็นผู้ที่ไม่เชื่อหรือไม่เห็นด้วยเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็ไม่ใช่อุปสรรคเลย

พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่บังคับใครให้เชื่อในคำสอน ไม่ได้สนใจว่าผู้ใดจะศรัทธาหรือไม่ แต่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของผู้มีปัญญา เป็นศาสนาที่ว่าด้วยหลักเหตุและผล สิ่งที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงนั้นเป็นเพราะทรงเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น และคำสอนที่ทรงแสดงนั้นก็ไม่ได้ให้ผู้ฟังเชื่อตามในทันที แต่ทรงให้พิจารณาไตร่ตรองและให้พิสูจน์ว่าสิ่งที่พระองค์ทรงแสดงนั้นจริงเท็จอย่างไรด้วยตัวของผู้นั้นเอง ดังที่ทรงแสดงแก่ชนทั้งหลาย ที่บ้านกาลาม ใน กาลามสูตร ๙ ว่า “ควรแล้วท่านจะสงสัย ความสงสัยของท่าน

เกิดขึ้นแล้วในเหตุควรสงสัยจริง ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินอย่างนี้ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดย เหตุนี้กเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือ คาคะเน อย่าได้ถือโดยความตริกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดย เชื่อว่า ผู้พูด สมควรเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านรู้ด้วยตน นั้นแล้ว ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ ท่านผู้รู้ดีเถียน ธรรมเหล่านี้ ใครประพฤติ ให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย เมื่อนั้น”

ดังนั้น เนื้อหาในเรื่องกำเนิดโลกนี้ หากมีท่านใดท่านหนึ่งอาจจะคัดค้านไม่เห็นด้วยก็คงไม่ใช่เรื่อง แปลก เพราะเป็นทรรศนะในพระพุทธศาสนาซึ่งไม่ปรารถนาจะให้ผู้อ่านเชื่อในทันทีเมื่อมาศึกษา แต่จะเป็น การคิดถ้าได้พิสูจน์อย่างถูกวิธีและเห็นตามความเป็นจริงที่ปรากฏด้วยตัวของท่านเอง

4. การอุบัติขึ้นของจักรวาล โลก มนุษย์ และสรรพสิ่ง ก่อนที่จะบังเกิดมนุษย์

การกำเนิดขึ้นของจักรวาล โลก และสรรพสิ่ง เริ่มจากแต่เดิมนั้นก่อนที่สรรพสิ่งจะเกิดขึ้น ในท้อง จักรวาลไม่มีสิ่งใดๆ เลย มีเพียงอากาศที่เว้งว่างเปล่า โลงเตียนตลอด (ในบทเรียนที่ 2 เราได้ทราบแล้ว ว่า อากาศ เป็นธาตุชนิดหนึ่งซึ่งมีสภาพเป็นที่ว่าง ปราศจากธาตุอื่นๆ และเป็นธาตุองค์ประกอบหนึ่งที่เป็น จุดกำเนิด และมีอยู่ในทุกสรรพสิ่ง) ด้วยเหตุที่ความว่างเปล่านี้อาจเกิดจากการที่จักรวาลเสื่อมและถูกทำลายลง ด้วย ไฟ น้ำ และลม ดังนั้นเราจะศึกษาถึงรายละเอียดการที่โลกถูกทำลายเพิ่มเติมต่อไป

เนื่องจากจักรวาลและโลกนั้นกำเนิดขึ้น และถูกทำลายมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน ยังจะต้องถูกทำลาย และเกิดขึ้นอีกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยที่ไม่สามารถจะระบุได้ว่า จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของการเริ่มต้น และ สิ้นสุดนี้คือเมื่อใด การกำเนิดของจักรวาลและสรรพสิ่งที่กล่าวถึงในบทเรียนนี้ จึงเป็นช่วงหนึ่งของวัฏจักร ที่ไม่มี ที่สิ้นสุดนั้น โดยการกำเนิดที่กล่าวถึงในบทเรียนนี้ เป็นการกำเนิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่จักรวาลถูก ทำลายด้วยไฟ ก่อนที่จะมาถึงการกำเนิดขึ้นนี้

หลังจากที่จักรวาลว่างเปล่าปราศจากสิ่งใดๆ เป็นเวลายาวนาน (นานจนไม่สามารถระบุระยะเวลาได้) ต่อมาเมื่อฝนตกลงมาในท้องจักรวาลที่มีเพียงอากาศนั้น น้ำฝนที่ตกลงมาในระยะแรก เป็นฝนที่มี ขนาด เล็กมาก จากนั้นจึงมีขนาดที่ใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งขนาดเท่ากับลำของต้นตาล เนื่องจากฝนที่ตก ขึ้นนี้ ตกลงมาอย่างต่อเนื่อง ปริมาณน้ำฝนจึงเพิ่มระดับสูงขึ้น จนกระทั่งท่วมเต็มทั่วทั้งท้องจักรวาล

การที่ฝนทรงตัวอยู่ได้นี้ เป็นเพราะมีลมมารองรับไว้เหมือนภาชนะ จึงทำให้น้ำไม่รั่วไหล กระจาย กระจาย แต่จะรวมตัวเป็นกลุ่มก้อน ด้วยคุณสมบัติของลมทำให้น้ำค่อยๆ จวดยุบหดลดลงจากเบื้องบน ระดับน้ำจึงลดระดับลงเรื่อยๆ เมื่อระดับน้ำลดลง ทำให้ที่ตั้งของภพต่างๆ ปรากฏขึ้น เริ่มตั้งแต่พรหมชั้น ต่างๆ เรื่อยลงมาจากชั้นบนสู่ชั้นล่าง จนถึงสวรรค์ชั้นที่ 1 เมื่อระดับน้ำลดลงมาถึงระดับพื้นดิน ระดับน้ำเริ่ม

คงที่ไม่ลดลงไปอีก เมื่อน้ำนิ่งจึงเกิดการรวมตัว กันเป็นตะกอนลอยอยู่เหนือผิวน้ำ ซึ่งตะกอนนี้เกิดจากการรวมตัวของธาตุหยาบ (การเกิดขึ้นของภพ พรหมและสวรรค์ เป็นการรวมตัวของธาตุละเอียด ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตามนุษย์) ตะกอนที่รวมตัว และลอยอยู่เหนือน้ำนี้ คล้ายกับการลอยของใบบัวที่อยู่เหนือน้ำ คือลอยอยู่ได้โดยไม่จม มีสีเหลือง รสหวาน และมีกลิ่นหอม (เรียกว่า จัวนดิน) ซึ่งต่อมาคือแผ่นดินที่รองรับสิ่งต่างๆ ตะกอนที่เกิดขึ้นมาก่อนเรียกว่า ศีรษะแผ่นดิน ถือว่าเป็นประธานของโลกมนุษย์

หลังจากแผ่นดินเกิดขึ้นแล้ว ก็มีต้นไม้เกิดขึ้น ต้นไม้ที่เกิดขึ้นเป็นชนิดแรกคือ ต้นบัว โดยเป็นบัวที่มีลักษณะเป็นไม้ยืนต้น และขึ้นบนแผ่นดิน ต่างจากบัวในปัจจุบันที่เป็นไม้ล้มลุกและขึ้นเฉพาะในน้ำ บัวที่เกิดขึ้นนี้จะปรากฏขึ้นทุกครั้งในโลกกำเนิดขึ้นหลังจากที่ถูกทำลายไป ในการเกิดขึ้นของดอกบัวนี้ในแต่ละครั้งจะออกดอกไม่เท่ากัน บางครั้งไม่มีดอก บางครั้งมีดอก การออกดอกจะมีตั้งแต่ 1 ดอก จนถึง 5 ดอก แต่จะไม่มากไปกว่านั้น จำนวนของดอกบัวที่เกิดขึ้นนี้จะบ่งบอกว่า จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาบังเกิดหรือไม่บังเกิดขึ้น หรือว่าบังเกิดขึ้นกี่พระองค์ในภพนั้น (อย่างเช่นในภพของเรา มีดอกบัวปรากฏ เมื่อครั้งกำเนิดโลก 5 ดอก หมายความว่า จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น 5 พระองค์) บัวนี้จึงมีชื่อว่า บัวพยากรณ์

เป็นจุดกำเนิดของการเกิดซึ่งในพระไตรปิฎกนั้นมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการเกิดอยู่หลายแห่งแต่ละแห่งก็เป็นเรื่องราวที่กระจัดกระจายกันอยู่ ดังนั้น การศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์การเกิดเป็นมนุษย์ตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสำรวจพื้นที่หรือแหล่งข้อมูลในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่ามีกรกล่าวถึงการเกิดอยู่ที่ไหนบ้าง พร้อมทั้งองค์ความรู้ในเรื่องการเกิดในพระวินัยด้วยเพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจในเรื่องของการเกิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อไป

5. โครงสร้างเกี่ยวกับหลักธรรม

สำหรับโครงสร้างที่เกี่ยวกับหลักธรรมที่ทรงนำมาแสดงนั้นก็คือทรงแสดงธรรมที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาคาความเห็นผิดของพระสาดิเกี่ยวกับเรื่องวิญญานก็คือ

1) **เรื่องวิญญาน** เรื่องเกี่ยวกับหลักการที่เกี่ยวกับวิญญานที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาว่า หมายถึงอะไรวิญญานเกิดขึ้นมาได้อย่างไร อะไรหล่อเลี้ยงวิญญาน เป็นต้น โดยทรงยกหลักปฏิจจสมุพบาทตอนวิญญานเป็นปัจจัยทำให้เกิดนามรูปว่ามีเงื่อนไขอย่างไร และดำเนินไปอย่างไรบ้างมาประกอบคำอธิบายดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยใดๆ ก็นับว่า “วิญญาน” ตามปัจจัยนั้นๆ วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ ก็นับว่า “จักขุวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตะและสัททารมณฺ์ก็นับว่า “โสตะวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณฺ์ก็นับว่า “ฆานวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณฺ์ก็นับว่า “ชีวหาวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้น

เพราะอาศัยกายและโณภูฏัพพารมณฺ์ก็นับว่า “กายวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ก็นับว่า “มโนวิญญาน” ภิกษุทั้งหลาย ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยเชื้อใด ๆ ก็นับว่า “ไฟ” ตามเชื่อนั้น ๆ ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยไม้ก็นับว่า “ไฟไม้” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยป่าก็นับว่า “ไฟป่า” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหญ้าก็นับว่า “ไฟหญ้า” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยมูลโค ก็นับว่า “ไฟมูลโค” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยแกลบก็นับว่า “ไฟแกลบ” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหยากเยื่อก็นับว่า “ไฟหยากเยื่อ” แม้ฉันทวิญญานก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยใด ๆ ก็นับว่า “วิญญาน” ตามปัจจัยนั้น ๆ วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ก็นับว่า “จักขุวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตะและสัททารมณฺ์ก็นับว่า “โสตวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยขานะและคันธารมณฺ์ก็นับว่า “ขานวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณฺ์ก็นับว่า “ชีวหาวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโณภูฏัพพารมณฺ์ก็นับว่า “กายวิญญาน” วิญญานที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ก็นับว่า “มโนวิญญาน” (ดูรายละเอียดใน, ม.ม. (ไทย) 12/399/431)

2) คำสอนเกี่ยวกับชั้น 5 จากการอธิบายเรื่องวิญญานที่ทรงอธิบายประกอบคำสอนเรื่องวิญญานที่ไม่ได้เป็นเหมือนวิญญานของศาสนาพราหมณ์ฮินดู เรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิญญานอีกประการหนึ่งนั่นก็คือเรื่องของชั้น 5 ว่าวิญญานกับชั้น 5 เป็นอันเดียวกันไหม หรือการอธิบายเรื่องชั้น 5 ก็เพื่อที่จะหักล้างความเชื่อของท่านสาดิวาชั้น 5 นั้นเองที่เป็นอัตตา โดยทรงตรัสถามความเห็นของภิกษุทั้งหลายเรื่องปัจจัยที่เป็นเหตุเกิด และปัจจัยที่เป็นเหตุดับแห่งชั้น 5 ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบตรงกับที่ตรัส จึงตรัสถามต่อไปว่า มีความสงสัยในการเกิดและการดับของชั้น 5 หรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่ามีความสงสัย ทรงตรัสถามว่า เมื่อบุคคลเห็นการเกิดและการดับแห่งชั้น 5 ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว เขาจะความสงสัยนั้นได้หรือ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่าละได้ เมื่อตรัสถามว่า ภิกษุเหล่านั้นเห็นการเกิดและการดับแห่งชั้น 5 ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบหรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า เห็น และเมื่อตรัสถามว่าละความสงสัยได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ละได้ จากนั้นทรงตรัสถามต่อไปจนภิกษุเหล่านั้นกราบทูลยืนยันว่า ท่านมิได้ติดอยู่กับทิวฐิอันบริสุทธิ์ (สัมมาทิฐิที่เกิดจากวิปัสสนา) ว่าเป็นของตน แต่ถือว่าเป็นเพียงพาหะให้ไปถึงความหลุดพ้นแล้วทั้งไป เหมือนคนโดยสารแพข้ามฝั่ง เมื่อถึงฝั่งแล้วก็ทิ้งแพไป

3) คำสอนเรื่องอาหาร 4 ประเภทที่หล่อเลี้ยงชั้น 5 ทรงตรัสว่า อาหาร 4 ชนิด คือ (1) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) (2) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (3) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือสัญญาเจตนาหรือความจงใจ) (4) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาน) มีเพื่อช่วยให้สัตว์ดำรงอยู่ได้ และช่วยให้แสวงหาภพต่อไป แล้วทรงอธิบายเหตุเกิด และเหตุดับแห่งอาหารเหล่านั้นตามหลักปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ แล้วตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จะนี่ย้อนถึงอดีตชาติของตนว่า เราเคยมีมาแล้วหรือไม่เคยมีมา ได้เป็นอะไรมาแล้ว ได้เป็นอย่างไรมาแล้ว ก่อนมาเป็นอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่าไม่

บทสรุป

คำสอนเรื่องหลักปรมัตถธรรม เพื่อที่จะทำให้ท่านสาธุได้เข้าใจเกี่ยวกับหลักคำสอนเรื่องวิญญูณ เป็นอรรถาหรือไม่ว่าเรื่องราวการเกิดการดับมาอธิบายตามหลักปัจจุสมุปบาทโดยละเอียด เชื่อมโยงกับ คำสอนเรื่องการเกิด ทรงแสดงว่าองค์ประกอบที่ทำให้สัตว์เกิดในครุภมี 3 ประการ คือ (1) บิดามารดาอยู่ ร่วมกัน (2) มารดามีระดู (3) มีคันธัพพะ คือปฏิสนธิวิญญูณปรากฏขึ้น เมื่อทารกในครุภคลอดแล้วและ ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีด้วยกามคุณ 5 ก็เจริญ เติบโตจากเด็กจนเป็นผู้ใหญ่ได้เสวยอารมณ์ทั้งสุขทั้งทุกข์และ มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ เมื่อพระศาสดาเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงแสดงธรรมนำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ มีผู้ออกบวชตาม ปฏิบัติตามสิกขาและสาขีพของภิกษุจนบรรลุธรรมตามลำดับ ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงอรหัตตผล ไม่ติดใจใน เวทนาทั้งหลาย ความเพลิดเพลินในเวทนาจึงดับไป เพราะความเพลิดเพลินดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะ อุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสของภิกษุณนั้นจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ได้ด้วยประการฉะนี้ ทรงสรุปว่า จงจำตมหาสังขย วิมุตติโดยย่อนี้ไว้ จงจำพระสาธุบุตรชาวประมงว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตมหาและกองแห่งตมหาใหญ่

เอกสารอ้างอิง (References)

- พระสัทธัมมโชติกะ. (2521). *ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปฏิจจสมุปบาทที่ปณีและปัจฉัย 24 โดยย่อ*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.
- พันเอกปิ่น มุกทุกันต์.(2549). *มงคลชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สรรค์บุ๊คส์.
- _____. (2541). *ปาฐกถาเรื่องจิต*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2535). *พุทธศาสตร์ ภาค 1*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว. (2543). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณการพิมพ์.
- _____. (2543). *แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร.
- ภิรมย์ พุทธรัตน์. (2541). *ความเร่งรีบของเวลา มิติที่สี่ของสรรพสิ่งในจักรวาล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้อยทอง.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). *พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2550). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.

- _____. (2550). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย., กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2535). พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2550). พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2532). อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.
- _____. (2539). ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2536). พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
